

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНОЗНАВСТВА ім. І. КРИП'ЯКЕВИЧА

**УКРАЇНСЬКА ЕЛІТА
У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ
ХХІ СТОЛІТТЯ: ОСОБЛИВОСТІ
ФОРМУВАННЯ, ТРАНСФОРМАЦІЯ УЯВЛЕНЬ,
ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИЙ ПОТЕНЦІАЛ.
ЗАХІДНІ ЗЕМЛІ**

Вибрані проблеми

Книга 1

Львів 2023

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА (Олег МУРАВСЬКИЙ)	5
ЧАСТИНА I. Феномен української еліти	9
РОЗДІЛ 1. «Війни ідентичностей» як виклик для українських еліт (Ярослав КАЛАКУРА, Олег КАЛАКУРА)	11
РОЗДІЛ 2. Інтелектуальні еліти і книжна культура Галичини: формування образу, трансформація уявлень (Роман ГОЛИК)	33
ЧАСТИНА II. Українська еліта в період націо-, державотворчих процесів другої половини XIX – початку XX століття	67
РОЗДІЛ 1. Взаємовпливи південноукраїнської та західноукраїнської інтелектуальної еліти в другій половині XIX – на початку XX століття (Олександр МУЗИЧКО)	69
РОЗДІЛ 2. Іван Боберський – український націєтворець (Андрій СОВА)	87
РОЗДІЛ 3. Роль музичної еліти в культурно-політичному житті Галичини другої половини XIX – початку XX століття (Мирослава НОВАКОВИЧ)	105
РОЗДІЛ 4. Постать Василя Сімовича в духовно-інтелектуальному просторі України початку XX століття (Ольга ШЕЛЮХ)	115
РОЗДІЛ 5. Провідна роль української еліти у формуванні національної соціал-демократичної думки (кінець XIX – початок XX століття) (Валентина ГОШОВСЬКА)	120
РОЗДІЛ 6. Українська політична еліта в роки великої війни: між національною консолідацією та політичним протистоянням (Іван ПАТЕР)	135
РОЗДІЛ 7. Правляча еліта Української Держави 1918 року: проблеми національної ідентифікації (Руслан ПИРІГ)	169
РОЗДІЛ 8. Військово-політична діяльність Романа Дашкевича (Андрій БАГАН)	175
РОЗДІЛ 9. Підполковник Армії УНР Борис Сухоручко-Хословський: піруети долі героя визвольних змагань (Анна ХЛЄБІНА, Ігор СРІБНЯК)	197
РОЗДІЛ 10. Військово-політична діяльність Дмитра Вітовського (Андрій ТРЕМБЕЦЬКИЙ)	209
РОЗДІЛ 11. Наукова еліта Львова у роки Першої світової війни та національно-визвольних змагань (на прикладі археологічного середовища) (Наталія БУЛИК, Роман БЕРЕСТ)	223
ЧАСТИНА III. Еліта національно-визвольного руху 1920–1950-х років	251
РОЗДІЛ 1. Політична та військова еліта українського національно-визвольного руху 1920–1950-х років: сучасна українська історіографія (Василь ФУТАЛА)	253

РОЗДІЛ 2. Українська політична еліта на захисті національних інтересів у парламенті міжвоєнної Польщі (1922–1939) (<i>Оксана РУДА</i>)	275
РОЗДІЛ 3. Моделі формування та праця української еліти Західної Волині (1921–1939) (<i>Ірина СКАЛЬСЬКА</i>)	309
РОЗДІЛ 4. Українські діячі Холмщини та Підляшшя (Семен Любарський, Іван Пастернак): життєві траєкторії, професійна діяльність (<i>Юлія АРТИМИШИН</i>)	319
РОЗДІЛ 5. Політика ОУН стосовно залучення інтелігенції до лав підпілля (<i>Олександра СТАСЮК</i>)	327
РОЗДІЛ 6. Євген Коновалець (1891 – 1938): громадська, військова та політична діяльність (<i>Іван ХОМА</i>)	341
РОЗДІЛ 7. Інтелігенція Західної України в 1939–1941 роках: між пристосуванням і опором (<i>Олександр ЛУЦЬКИЙ</i>)	359
РОЗДІЛ 8. Степан Бандера – провідник української ідеї (<i>Микола ПОСІВНИЧ</i>)	389
РОЗДІЛ 9. Керівний склад Карпатського крайового проводу ОУН (1945–1954): структура, організаційні обов’язки, соціальний портрет (<i>Василь ІЛЬНИЦЬКИЙ</i>)	407
РОЗДІЛ 10. На чолі пропагандивного фронту: діяльність Петра Федуна – «Полтави» в лавах українського визвольного руху (<i>Михайло РОМАНЮК</i>)	433

ЧАСТИНА IV. Еволюція української еліти після відновлення незалежності України . . . . .

РОЗДІЛ 1. Демократична парламентська еліта у процесах суверенізації Української РСР: інституційне становлення, соціально-політична структура й ідеологічна конфігурація (<i>Ігор ПІДКОВА</i>)	451
РОЗДІЛ 2. В’ячеслав Чорновіл: дисидент, журналіст, державник (<i>Василь ДЕРЕВІНСЬКИЙ</i>)	453
РОЗДІЛ 3. Олег Антонов – творець авіаційно-промислового комплексу України (<i>Андрій ХАРУК</i>)	469
РОЗДІЛ 4. Особливості формування і тенденції розвитку політичної еліти Закарпаття (<i>Микола ВЕГЕШ, Маріан ТОКАР</i>)	489
РОЗДІЛ 5. Українська еліта в період російсько-української війни 2014–2023 років (<i>Зоряна ГБУР</i>)	495
РОЗДІЛ 6. Військова еліта України: шлях українського жіноцтва до лідерства (<i>Ірина ГРАБОВСЬКА, Михайло ЦЮРУПА</i>)	521
	528

Розділ 9. ПІДПОЛКОВНИК АРМІЇ УНР БОРИС СУХОРУЧКО-ХОСЛОВСЬКИЙ: ПРУЕТИ ДОЛІ ГЕРОЯ ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ

Одним із наслідків поразки українських визвольних змагань (1917–1920) стала еміграція значної кількості українців – послідовних противників російського більшовизму, зокрема вояків Армії УНР, які опинилися в таборах інтернованих на теренах Польщі та Румунії. Їхнє перебування у цих таборах супроводжувалося значними побутовими та матеріальними труднощами, проте найголовніший виклик чекав на них попереду – коли надійшов час ліквідації місць їхнього тимчасового перебування. Тож усі вони мушили адаптуватися до нових умов існування як політичні емігранти (неготовність частини українського вояцтва до змін спонукала їх прийняти для себе складне рішення – повернутися до радянської України на загибель у жорнах сталінських репресій).

Процес соціалізації українських ветеранів, які залишилися в Європі, ніколи не був простим, проте багато з них зуміли інтегруватися в європейський соціум завдяки колосальній гуманітарній допомозі, яку надав у 1920-х роках уряд Чехословаччини в межах «руської допомогової акції» вихідцям із теренів колишньої Російської імперії. Емігрантам у ЧСР були створені винятково сприятливі можливості для здобуття не тільки середньої професійної, але й вищої освіти як у стінах державних університетів та вищих шкіл, так і українських освітніх закладів, заснованих заходами українських емігрантів у Чехословаччині. Завдяки унікальній соціальній відкритості міжвоєнної ЧСР емігранти змогли стати

частиною суспільного простору цієї країни, а дехто з них навіть зумів зробити успішну кар'єру підприємця. Одним з успішних прикладів самореалізації є життя Бориса Сухоручка-Хословського.

Біографія Б. Сухоручка-Хословського ще не була об'єктом комплексного історичного дослідження в українській історіографії, хоча короткі відомості про різні епізоди його життєвого шляху можна знайти у працях чеських¹ та українських² дослідників. Для підготовки цього нарису використано широке коло джерел, завдяки чому вдалося прояснити донедавна не відомі сторінки життя і діяльності Б. Сухоручка-Хословського в міжвоєнну добу, а також у часи Другої світової війни.

Герой війни

Борис Сухоручко-Хословський народився 2 квітня 1893 р. на хуторі Верх Борзнянського району тодішньої Чернігівської губернії у селянській родині Хословських – Бориса і Віри (у дівоцтві Горленко). Пізніше він про своїх батьків майже не згадував, ймовірно, через єврейське походження батька, яке могло у військовому, а пізніше – емігрантському середовищі того часу кинути тінь на українського старшину, призвести до недовіри і різних чуток³.

Батько Бориса вирощував на орендованому полі цукрові буряки для місцевого цукрового заводу⁴ і всіма силами намагався забезпечити синові краще майбутнє. Завдяки цьому Борис мав можливість протягом 1906–1913 рр. навчатися та закінчити технічне училище в містечку Новозибків⁵. На жаль, використати здобуті знання він не встиг: почалася Перша світова війна, і Хословський (у віці 21 року) вступив до російської царської армії.

Після п'яти місяців на російсько-австрійському фронті Б. Хословський був поранений у голову, а після одужання – відряджений до Московської школи прапорщиків. На фронт він повернувся, вже маючи офіцерський чин (прапорщика), і був призначений командиром підрозділу військової розвідки. «Російська революція з березня 1917 р. – початок українського національного відродження» – застає його «молодим фронтовим старшиною після поранення

¹ Zilinský B. Filmové aktivity ukrajinské emigrace v Českých zemích. *Illuminace*. 1994. Roč. 6. Č. 2. S. 29; Chlebina A. Život jako v dobrodružném filmu. Vzestupy a pády ukrajinského emigranta Borise Suchoručka-Choslovského. *Paměť a dějiny*. 2021. № 3. S. 76–84.

² Тинченко Я. Українські емігрантські ордени Богдана Великого та Святого Архангела Михайла: справа рук меценатів-мрійників чи спецоперація ВУЧК? *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ*. Київ, 2012. № 2. С. 40–56; Коваль Р., Моренець В., Юзич Ю. «Подєбрэдський полк» Армії УНР. Київ, 2020. Т. 3. С. 426–428.

³ В агентурному повідомленні германської розвідки від 16 червня 1926 р. про Сухоручка, зокрема, зазначалося: «Керівником політичної роботи Полтавця в Празі є якийсь Сухоручко. Ця людина з давніх часів – французький агент. Насправді його прізвище Захловський (Сахловський), він єврей». Див.: Галузевий Державний архів Служби безпеки України (ГДА СБУ). Ф. 6. Спр. 69865фп (архівна довідка від 19. 3. 1955 р.). Арк. 221. Тут і далі переклад із російської – А. Хлебінюй.

⁴ Протокол допиту Бориса Сухоручко-Хословського від 2 травня 1945 р. *ГДА СБУ*. Ф. 6. Спр. 69865фп. Арк. 39.

⁵ До 1926 р. входив до Чернігівської губернії, а згодом був переданий до складу Брянської губернії (нині Брянська область Російської Федерації).

в запасовім полку в Твері – сердці Московщини, – записав Б. Сухоручко-Хословський у своєму життєписі 1943 р., – де з першого дня революції [він – *Авт.*] стає одним з головних організаторів акції по українзації частин Тверського гарнізону»⁶.

Українізацією російського гарнізону у Твері займалося об'єднання «Українська громада». Саме як її делегат Б. Хословський у травні 1917 р. вирушив на II Всеукраїнський військовий з'їзд до Києва, де в цей час закладався фундамент молодій Українській державі. Ці події настільки захопили Б. Хословського, що він невдовзі демобілізувався і повернувся до Києва, щоб бути в їхньому епіцентрі. У версіях своєї автобіографії, залежно від їхнього призначення, Б. Хословський описує цей період по-різному: від організації вільного козацтва на Чернігівщині до служби у Києві в Управлінні народних шкіл або навіть згадує навчання в Будівельно-механічному технікумі, а також підприємницьку діяльність у кооперативній сфері.

«В день розпочаття повстання проти гетьмана» він покидає Київ і прибуває до Фастова, «звідкіль призначається Головним Отаманом С. Петлюрою до Білої Церкви для переведення мобілізації як муштровий командир мобілізованих частин». Після взяття Києва військами Директорії був відраджений з одним із найкращих тоді підрозділів Армії УНР – 1-м Білоцерківським полком – у розпорядження старшого військового начальника Військ УНР на Херсонщині генерала Грекова на станцію Роздільна, щоб «душить анархію»⁷, – так описав початок свого бойового шляху Б. Хословський 1943 р. у Празі.

На рубежі 1919–1920 рр. він уже як командир кавалерійського полку взяв участь у Першому зимовому поході Армії УНР, за що пізніше отримав орден Залізного хреста. У битві з більшовиками поблизу галицького містечка Городок Б. Хословський був поранений у праву руку, внаслідок чого вона залишилася частково паралізованою («всохла»). Після цього за козацькою традицією Б. Хословський отримав військове прізвисько, яке йому пізніше в особистих документах приєднали до прізвища – Сухоручко.

Пристрасний студент

Коли Борис Хословський одужував у військовому шпиталі у Станіславо-ві⁸, 21 квітня 1920 р. між Польщею та УНР було укладено договір про створення

⁶ Історія підприємства «Меркурфільм» в Празі та його основоположника й керівника підполковника д-ра Бориса Сухоручко-Хословського, 15.02.1943 р. *Національний архів Чеської Республіки* (НАЧР). Ф. Ruské a ukrajinské emigrantské spolky a organizace v ČSR (Російські та українські емігрантські об'єднання та організації в ЧСР). Коробка 33. Інв. № 224, Spolek ukrajinských válečných invalidů v ČSR se sídlem v Praze (1926–1943) (Об'єднання українських військових інвалідів у ЧСР з осідком у Празі (1926–1943)). Арк. 14.

⁷ Історія підприємства «Меркурфільм» в Празі та його основоположника й керівника підполковника д-ра Бориса Сухоручко-Хословського, 15.02.1943 р. *Національний архів Чеської Республіки* (НАЧР). Ф. Ruské a ukrajinské emigrantské spolky a organizace v ČSR (Російські та українські емігрантські об'єднання та організації в ЧСР). Коробка 33. Інв. № 224, Spolek ukrajinských válečných invalidů v ČSR se sídlem v Praze (1926–1943) (Об'єднання українських військових інвалідів у ЧСР з осідком у Празі (1926–1943)). Арк. 14.

⁸ Протокол допиту Бориса Сухоручко-Хословського від 2.05.1945. *ГДА СБУ*. Ф. 6. Спр. 69865фп. Арк. 54. У 1962 р. Станіславів був перейменований на Івано-Франківськ.

антибільшовицького союзу. Упродовж кількох місяців він лікувався після чергового поранення, але в листопаді 1920 р., так і не закінчивши повного курсу лікування, «виписався зі шпиталю, повернувся в дивізію, але командування куренем не прийняв, тому що залишки Петлюрівської армії були частинами Червоної Армії вигнані за Збруч – до Польщі, де були інтерновані польськими урядами»⁹, – розповідав про вимушене припинення своєї військової кар'єри Сухоручко-Хословський у травні 1945 р. Зрештою, польсько-більшовицька війна завершилася підписанням Ризького миру 18 березня 1921 р., і всі території, за які боролася УНР, були розділені між Радянською Україною на сході та Польщею на заході.

Борис Хословський у складі 4-ї київської стрілецької дивізії був інтернований у таборі поблизу польського міста Александрів-Куявський (Aleksandrów Kujański). Там він пробув лише до травня 1921 р. і за цей час отримав чин підполковника. «Потім я був відправлений у Варшавський шпиталь на лікування, де мені зробили операцію руки, але через відсутність спеціаліста зі зшивання нерва у Варшаві я був переведений у шпиталь у Відні»¹⁰. Через три місяці, у березні 1922 р., після втручання колишнього українського міністра охорони здоров'я Бориса Матюшенка¹¹, Б. Сухоручку зробили третю операцію на руці в Празі. У своєму життєписі він пізніше вказав, що використовував перебування в Празі для проходження навчання «на філософському факультеті чеського Карлова Університету, студіюючи головню соціологію та психологію»¹².

У Празі Хословський, окрім занять із соціології, відвідував також лекції з міжнародного права в Українському вільному університеті¹³. 18 грудня 1924 р. він отримав ступінь доктора філософії¹⁴ і почав працювати асистентом професора на кафедрі соціології Української господарської академії в Подєбрадах¹⁵.

Подив викликає той факт, що інтенсивне студіювання не завадило Б. Хословському брати активну участь у громадській роботі. Ще у Відні він став

⁹ Протокол допиту Бориса Сухоручко-Хословського від 2.05.1945. ГДА СБУ. Ф. 6. Спр. 69865фп. Арк. 54–55.

¹⁰ Там само.

¹¹ Борис Матюшенко (1883–1944) – український політик, лікар та гігієніст. Був одним із засновників Української Господарської Академії в Подєбрадах, див. примітку нижче.

¹² Історія підприємства «Меркурфільм»... НАЧР. Ф. Ruské a ukrajinské emigrantské spolky a organizace v CSR (Російські та українські емігрантські об'єднання та організації в ЧСР). Коробка 33. Інв. № 224, Spolek ukrajinských válečných invalidů v CSR se sídlem v Praze (1926–1943) (Об'єднання українських військових інвалідів у ЧСР з осідком у Празі (1926–1943)). Арк. 18.

¹³ Український вільний університет – приватний український вищий навчальний заклад в екзилі. Був заснований 1921 р. у Відні, а в 1922–1945 рр. діяв у Празі. Після Другої світової війни переїхав до Мюнхена, де продовжує свою діяльність до сьогодні.

¹⁴ Matrika doktorů Univerzity Karlovy VI, 1924–1927 (Метрика докторів Університету Карла VI, 1924–1927). Арк. 2437.

¹⁵ Історія підприємства «Меркурфільм»... Арк. 18. Українська господарська академія була заснована як приватний вищий навчальний заклад у 1921 р. Більшість студентів спочатку становили колишні вояки армії УНР. Академія існувала до 1935 р., потім її замінив Український технічно-господарський інститут (1932–1945), заснований у 1932 р. при УГА як установа заочного навчання.

членом Всеукраїнської спілки військових інвалідів УНР, а приблизно рік по тому, 12 січня 1923 р., був призначений уповноваженим представником цієї організації за кордоном¹⁶. Разом з іншою, не менш прикметною постаттю із середовища українських комбатантів – Никифором Горбанюком¹⁷ – Б. Сухоручко заснував у Празі філію Спілки українських військових інвалідів у ЧСР і став першим її головою.

Офіційно діяльність філії Спілки полягала в організації благодійних концертів і театральних вистав. Проте після 1926 р. вона почала займатися також іншими справами, про які у спогадах розповів мистець і журналіст Микола Битинський: «Група авантюриків у тій же Празі створила певний ґрунт [для] прихильників гетьманського руху, головою якого об'явив себе такий ніби повстанець де-Вогонь-Горбанюк¹⁸. Та група теж витворила свій “орден Булави”, принаймні, – декларативно – для тих, що спричиняться до відновлення монархічної держави. Поскільки відомо, ці майстри працювали більш серед наївних чеських міщан, зтягаючи їх до своєї “політичної” акції обіцянками різних високих становищ в Україні включно до “міністерських портфелів”. А тим часом “нагороджували” простодуних честолюбців отією ж “державною” нагородою – орденом Булави, тимчасово лише уділювано їм розкішну грамоту, виготовлену за їхні ж гроші, ніби позичені на українську державну акцію¹⁹. В ролі «поплічника» Н. Горбанюка Битинський згадує про «підполковника Х», яким із дуже високою вірогідністю міг бути його найближчий колега Б. Сухоручко-Хословський²⁰. Та можна все ж припустити, що М. Битинський переказував плітки менш успішних емігрантів, які не могли інакше пояснити надзвичайно високих доходів Б. Сухоручка-Хословського.

¹⁶ Срібняк І. «...На користь наших лицарів-мучеників за святу справу визволення батьківщини» (діяльність Всеукраїнської спілки військових інвалідів УНР у Польщі, 1922 р.). *Емінак*. Київ; Миколаїв, 2017. № 3(19) (липень–вересень). Т. 3. С. 69–74.

¹⁷ Никифор Горбанюк (1891–1972) був командиром Немирівського полку армії УНР. Після відходу на Захід був інтернований у Польщі, повернувся до Радянської України й активно співпрацював з ЧК (Чрезвычайная комиссия по борьбе с контрреволюцией и саботажем). Згодом, у 1922 р., емігрував до ЧСР і, мабуть, продовжив співробітництво не тільки з радянськими органами безпеки, але й з чехословацькою поліцією і німецькою розвідкою. 1945 р. перебрався у Мюнхен, звідки його у 1958 р. викрали агенти чехословацької служби держбезпеки StB. Докладніше див.: Žáček P. Akce «Gomez». Únos Nikifora Horgbajuka z Mnichova *Paměť a dějiny*. 2011. № 2. S. 57–64; Тинченко Я. Українські емігрантські ордени Богдана Великого та Святого Архангела Михайла: справа рук меценатів-мрійників чи спецоперація ВУЧК? *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ*. Київ, 2012. № 2. С. 40–56.

¹⁸ Додавши французький прийменник «де» перед подвійним прізвищем (Вогонь – армійське прізвище Горбанюка), автор певно іронізує над цією традицією і участю Горбанюка в монархістському проєкті Івана Полтавця-Острияніці (1870–1957).

¹⁹ Битинський М. Українські військові відзнаки. *Вісті комбатанта*. Торонто; Нью-Йорк, 1968. № 3. С. 45.

²⁰ Історик Я. Тинченко впевнений, що Сухоручко, навпаки, був меценатом цієї акції (див.: Тинченко Я. Українські емігрантські ордени Богдана Великого та Святого Архангела Михайла: справа рук меценатів-мрійників чи спецоперація ВУЧК? С. 42–44). Відомий також факт, що Б. Сухоручко протягом років надавав регулярну фінансову допомогу своїм колишнім товаришам по зброї, зокрема, генералам М. Омеляновичу-Павленку та А. Вовку.

Успішний підприємець

У 1926 р. Борис Сухоручко-Хословський одружився з Маркетєю Кошаровою (1903–1993). Цей момент означав для нього зміни не лише в особистому житті, але й появу нового – в чомусь навіть несподіваного – професійного зацікавлення: він отримав роботу в фірмі Verafilm, де очолив відділ виробництва рекламних фільмів. Утім, через шість місяців він залишив це місце, щоб 16 жовтня 1926 р. разом зі своїм тестем інженером Карелом Кошаром та актором і кінорежисером Антоніном Войтеховським заснувати у Празі підприємство «Коřár a spol.», яке мало зайнятися торгівлею та прокатом фільмів. У 1930 р. Сухоручко зробився єдиним власником компанії і перейменував її у Merkurfilm²¹.

Новою спеціалізацією фірми стало виробництво реклами чеських торговельних і промислових підприємств для кінотеатрів. «Не легка була праця для емігранта, без бодай маленького капіталу та кредиту вибудувати та утримувати власне підприємство у чужому осередку, між великою, капітальною сильною і досить вороже настроєної конкуренції», – описав цей епізод Б. Сухоручко в життєписі²². Відданою співробітницею і, можна сказати, соратницею для нього завжди була дружина Маркета, яка виконувала значний обсяг роботи з адміністрування фірми чоловіка. У 1927 р. у подружжя з'явився на світ син Валентин.

Саме тоді Борис Сухоручко вдався до реалізації нового напрямку діяльності – вирішив постачати до європейських країн українські фільми. За його оцінкою, «це був час найбільшої українізації на терені окупованої України. “ВУФКУ” [Всеукраїнське фотокіноуправління в Києві – *Авт.*] мала тоді свою самостійну, від Москви незалежну організацію, свої ателери [студії – *Авт.*] в Києві, Одесі та Криму, коли в Одесі був заснований чи не перший в світі фільмовий університет для виховання режисерів, сценаристів, акторів та фільмових техніків. Час, коли російський совітський фільм став пробиватись закордон. Одначе лише російський, а не український»²³. Зрештою, Сухоручку навіть вдалось зустрітись з легендою українського кіно Олександром Довженком й організувати показ у чехословацьких кінотеатрах його фільмів «Арсенал» (1929) і «Земля» (1930).

Для Б. Сухоручка-Хословського 1930 р. став знаковим не лише завдяки народженню доньки Яни. Саме тоді в Берліні він взяв участь у перемовинах щодо виробництва чесько-українських звукових фільмів. Однак цей план не був тоді реалізований, оскільки в підрадянській Україні здійнялася хвиля репресій і Б. Хословський, як і його земляки в галузі кіно, почали налагоджувати виробництво українського фільму винятково на Заході.

Результатом стала козацька воєнна драма за мотивами однойменного роману Миколи Гоголя «Тарас Бульба». Вона була сфільмована 1936 р. у Будапешті для французької студії GG Films російським режисером Олексієм Грановським (1890–1937). У життєписі Б. Сухоручко стверджує, що саме він переконав французьку кінокомпанію зважитися на виробництво цього фільму,

²¹ Štábla Z. Data a fakta z dějin čs. kinematografie, 1896–1945. T. 2. Československý filmový ústav. Praha, 1988. С. 495.

²² Історія підприємства «Меркурфільм»... Арк. 20–21.

²³ Там само. Арк. 21.

а також погодитися на його особисту участь у зйомках. «Не всім, правда, українцям цей фільм подобався, але мало кому з тих, що його бачили й критикували – було відомо закулісся та умови, при яких фільм був ставлений»²⁴.

Одним із критиків «Тараса Бульби» виступив бібліограф і журналіст Петро Зленко (1891–1954)²⁵, який видавав у Празі газету «Український тиждень». Протягом декількох тижнів на її шпальтах виходили рекламні оголошення «Меркурфільма», і можна навіть сміливо припустити, що вся місцева громада з нетерпінням очікувала прем'єри «Тараса Бульби». Але на саму прем'єру П. Зленко відреагував несподівано короткою заміткою, в якій «крізь зуби» задавався питанням, чи справді може українець пишатися цією картиною: «Самі творці фільми не думали так, коли за боєвий спів своїх “запорожців” вибрали пісню одеських босяків “Паулицям хаділа...”. Чимало і інших досягнень аж ніяк не можуть потішити українського глядача, що від фільми дійсно мав би причини сподіватися ліпшого»²⁶.

Так чи так ідея українського фільму була реалізована, ще й за океаном. У цей же час у США хореограф Василь Авраменко заснував кіностудію Avramenko Film Production, яка впродовж 1937–1939 рр. випустила три якісні повнометражні художні фільми: «Наталка Полтавка» (1937), «Запорожець за Дунаєм» (1939) і «Маруся» (1939). У 1939 р. під маркою тієї ж студії режисер Каленик Лисюк створив документальний фільм «Трагедія Карпатської України». Дорогою з місця зйомок режисер зустрівся у Празі з Б. Сухоручком-Хословським²⁷.

²⁴ Zilynský V. Filmové aktivity ukrajinské emigrace v Českých zemích. S. 29.

²⁵ Детальніше про його долю див.: Dvořák J., Formánek J., Hradilek A. Čechoslováci v Gulagu III. Česka televize – ÚSTR. Praha, 2019. S. 164–185.

²⁶ [Зленко П.] Дещо про фільм «Тарас Бульба». *Український тиждень*. 1936. № 17. 20 квітня. С. 2–3.

²⁷ Протокол судового засідання від 1.07.1946. ГДА СБУ. Ф. 6. Спр. 69865фп. Арк. 196.

Між нацистами і совстами

Весь час від 1929 р. до початку війни родина Хословських жила значно вище середнього рівня. Крім того, Б. Сухоручко-Хословський у 1932 р. отримав чехословацьке громадянство, що значно спростило йому подорожування – він регулярно бував у Парижі та Берліні, а також у Відні, Лондоні й інших європейських містах, щороку подорожував власною автівкою з родиною до Франції, Бельгії, Германії або Швейцарії²⁸.

У другій половині 1930-х років, під час найбільшого фінансового розквіту компанії Merkurfilm, більшість стрічок, які він постачав у Чехословаччину, була французького виробництва. А потім настав перелом: «В 1939 році моє виробництво зросло, але тут прийшли німці. Спочатку вони заборонили випуск французьких фільмів, а згодом і всіх фільмів. Я зазнав краху. Полетів мій масток у 4,5 мільйона [крон] і ще понад мільйон я заборгував. Тоді я вирішив тікати з Чехословаччини, бо німці не давали мені можливості розгорнутися»²⁹.

Проте вільно залишити територію тільки що створеного Протекторату Чехія і Моравія³⁰ Хословський не зміг. Завдяки втручання Каленика Лисюка та його контактам у Гестапо він погодився на співробітництво з німецькою розвідкою – щоб «зникнути так, щоб моя сім'я не піддавалася переслідуванню з боку німців... , тим більше я мав намір і приготувався до від'їзду до Америки»³¹. Пізніше іншій українцеві, Теодор Лось³², розповідав співробітникам НКВС подробиці невідомого співробітництва Сухоручка з нацистами: «Сухоручко-Хословський був прийнятий на службу до німецької розвідки або контррозвідки, проте незабаром був з роботи знятий, оскільки вихвалявся цим серед своїх знайомих, про що дізналися за місцем його служби»³³. У цей момент, у червні 1941 р., Сухоручко був у Римі, куди відправився в лютому 1940 р. Після скандалу він був змушений за вказівкою німецьких керівників повернутися до родини у Прагу.

Італію він обрав не випадково: з 1940 р. Сухоручко заробляв дистрибуцією італійських фільмів. Але через борги власної компанії Merkurfilm він діяв уже як представник фірми «Kosar film» (родина його дружини заявила про належність до німецької нації та змінила слов'янське прізвище Кошар на германізоване Козар). 2 травня 1943 р. на підставі рішення уряду райхспротектора всі

²⁸ Протокол допиту Бориса Сухоручко-Хословського від 9.10.1945. *ГДА СБУ*. Ф. 6. Спр. 69865фп. Арк. 139–141.

²⁹ Протокол судового засідання від 1.07.1946. *ГДА СБУ*. Ф. 6. Спр. 69865фп. Арк. 195.

³⁰ У літературі з радянських часів зберігається принизлива для чеського народу назва «Протекторат Богемія і Моравія», яка є калькою з німецької мови (Reichsprotektorat Böhmen und Mähren); сучасно з нею офіційно використовувалась чеська версія, де збереглися історичні назви території «Protectorát Čechy a Morava», на яку спираються і автори тексту. Назву зі словом «Чехія» використовує нижче і сам Б. Сухоручко-Хословський.

³¹ Протокол допиту Бориса Сухоручко-Хословського від 20.11.1945. *ГДА СБУ*. Ф. 6. Спр. 69865фп. Арк. 164.

³² Чехословацький громадянин Теодор Лось (1901–?) – колишній український емігрант і військовослужбовець армії УНР. Заарештований контррозвідувальною організацією СМЕРШ 18 травня 1945 р. у Празі і згодом засуджений у СРСР до 10 років примусових робіт. Його доля після репатріації до Чехословаччини 1955 р. невідома.

³³ Витяг з протоколу допиту Теодора Лося від 10.10.1945. *ГДА СБУ*. Ф. 6. Спр. 69865фп. Арк. 170.

численні приватні компанії кінопрокату, включно з «Merkurfilm» і «Kosar film», були об'єднані в компанію «Kosmofilm s.r.o.»³⁴, і Сухоручко міг залишитися у ній лише як рядовий працівник – ревізор, а його дружина продовжувала працювати там бухгалтером.

За свідченнями знайомих, у Сухоручка-Хословського був дуже непростий характер. «Серед співробітників він не користувався популярністю через свою надмірну агресивність», – читаємо у довідці чехословацької політичної поліції StB (чес.: Státní bezpečnost) від 13 березня 1946 р.³⁵. Диктаторські манери Сухоручка були також причиною його непопулярності в середовищі українських емігрантів. Попри те, що він намагався завоювати їхні симпатії щедрими фінансовими пожертвами, українські спілки, за словами Теодора Лося, не мали бажання бачити його у своїх лавах.

У 1944 р. Сухоручко вирішив спробувати «кращої долі» на Сході та вирушив на зустріч Червоній армії. «22 жовтня 1944 року під час партизанського путча³⁶ у Словаччині я виїхав з Праги у бік кордону Словаччини – Всетін, Велке Карловіце – з метою приєднатися до партизанів і розширити їхню діяльність на території Протектората Чехії і Моравії», – повідомляв він пізніше слідчому СМЕРШа і додав, що намагався організувати в цих регіонах масовий партизанський рух у надії, що властєся отримати підтримку від радянського командування або від чехословацького уряду в екзилі³⁷.

На невстановленому місці між містами Жиліна і Пршеров 24 квітня 1945 р. Сухоручко нарешті зустрів вояків 49-го Будапештського стрілецького корпусу Червоної армії та запропонував їм свої послуги інформатора. «Я вже місяць тому вирішив пробратися на бік Червоної Армії з метою звернути увагу відповідного командування Червоної Армії на можливості розкласти німецький супротив зсередини, у крайньому разі повідомити російському командуванню відомості про мої спостереження за німецьким тилом у зазначених районах», – заявив він того ж дня слідчому СМЕРШ³⁸.

У свідченнях наступного дня Сухоручко детально описав розташування німецьких підрозділів у Моравії, проте керівництво радянської контррозвідки хотіло отримати від нього також іншу інформацію. Допит 26 квітня заступник начальника одного з відділів СМЕРШ майор Віктор Мершин розпочав: «Розкажіть, що Вам відомо про організації та формування білих і українських емігрантів на території Чехословаччини?»³⁹. У цьому і подальшому свідченнях (від 2 травня 1945 р.) Сухоручко розповідав про видатних діячів емігрантських організацій у Чехословаччині та в Європі, про деяких, явно з власної ініціативи, особливо детально.

³⁴ Kosmofilm s.r.o. (1941) 1943–1955 (1963): Inventář. Praha, Národní filmový archiv, 2007. S. V.

³⁵ Звіт про спостереження за родиною Сухоручко-Хословського від 13.03.1946. *Archiv bezpečnostních složek* (Архів служби безпеки, ABS). Ф. Hlavní správa vojenské kontrarozvědky (302). Сигн. 302-1-348. Арк. 12.

³⁶ Йдеться про Словацьке національне повстання (29.08.1944–28.10.1944).

³⁷ Протокол допиту Бориса Сухоручко-Хословського від 24.04.1945. *ГДА СБУ*. Ф. 6. Спр. 69865фп. Арк. 21–23.

³⁸ Там само. Арк. 22.

³⁹ Протокол допиту Бориса Сухоручко-Хословського від 26.04.1945. *ГДА СБУ*. Ф. 6. Спр. 69865фп. Арк. 27.

Його дружина Маркета, яка залишилася з двома дітьми у Празі, була переконана, що її чоловік приєднався у Моравії до партизанів. 12 травня, коли він повернувся, жінка утвердилася у своїх підозрах: Борис «приїхав разом зі штабом Червоної Армії (здається, Малиновський) і до нього ходило дуже багато російських офіцерів. Багато з них відгукувались про нього схвально»⁴⁰.

Саме тоді СМЕРШ почав арештовувати у Празі колишніх російських та українських емігрантів. Про те, як ці трагічні події переживала емігрантська громада, згадував, зокрема, історик Микола Шафовал: «Ситуацію в Празі можна проілюструвати на основі похорону колишнього ректора [Українського вільного університету – *Авт.*] О. Колесси у травні 1945 р. Усіх 242 учасників похорону на Ольшанському цвинтарі [було] ув'язнено і вони пропали безвісти»⁴¹. І хоча це число перебільшене (всього на сьогодні є достовірні дані про близько 400 громадян Чехословаччини та емігрантів, заарештованих радянськими органами безпеки упродовж року після закінчення війни), масові арешти змінили життєві плани Б. Сухоручка-Хословського. Вже не можна дізнатися, з якою метою він взяв із собою доволі велику суму грошей (41 715 крон) і подорожній будильник – можливо, справді збирався до омріяної Америки, – але саме з цими речами в кишенях він був заарештований 22 травня 1945 р. співробітниками відділу контррозвідки СМЕРШ 53-ї армії 2-го українського фронту на підставі рішення цього ж відділу від 9 травня 1945 р.

Попри нещодавню добровільну співпрацю з радянською контррозвідкою, Б. Сухоручко-Хословський 19 червня 1945 р. був звинувачений відділом СМЕРШ 40-ї армії 2-го українського фронту у скоєнні злочинів згідно зі ст. 58-13 КК РРФСР, тобто в контрреволюційній діяльності в роки громадянської війни. 4 серпня 1945 р. він був відправлений разом з іншими заарештованими до київської тюрми № 1 (Лук'янівська в'язниця).

Рішенням Військового трибуналу НКВС в Київській області від 1 липня 1946 р. Бориса Сухоручка-Хословського було визнано винним у скоєнні злочинів згідно зі ст. 54-2 та 54-13 КК Української РСР. Відповідно до протоколу, Сухоручко тоді заявив: «Насамкінець прошу суд дати мені можливість працювати і принести користь трудящим, а це можливо лише за умови мого перебування на волі». Першу частину його прохання суд «сповнив»: за участь у збройному повстанні та активну контрреволюційну діяльність він був засуджений до 10 років примусових робіт із конфіскацією майна⁴².

Про долю Сухоручка-Хословського не знала ні його родина, ні Чехословацька державна безпека (StB), яка оголосила його в розшук за участь у діяльності українських націоналістичних організацій, поки він чекав у київській в'язниці на суд.

⁴⁰ Звіт про спостереження за родиною Сухоручко-Хословського від 13.03.1946. *ABS*. Ф. 302. Сигн. 302-1-348. Арк. 12.

⁴¹ Шафовал М. Історичний огляд і питання початків. *Universitas Libera Ukrainensis: 1921–2011. München*, 2011. С. 30.

⁴² Протокол судового засідання від 1.07.1946. *ГДА СБУ*. Ф. 6. Спр. 69865фп. Арк. 194–198.

За нового порядку

У липні 1945 р., через два місяці після зникнення Б. Сухоручка-Хословського, пішов із дому і також безслідно зник його 18-річний син Валентин. Маркета Хословська, не маючи інформації про чоловіка і сина, крім того, переживала про долю свого брата Йогана. Під час війни він вступив до Вермахту і начебто перебував у таборі для військовополонених та інтернованих вояків біля м. Бенешова⁴³.

Йоган Марія Козар 5 листопада 1949 р. відправив із західнонімецького м. Швєбіш-Гмюнд до головного офісу Міжнародного Червоного Хреста в Женеві запит про долю свого племінника, який після війни начебто вирушив на Захід разом з американською армією як перекладач. У травні 1950 р. він отримав відповідь: хоча Валентин Хословський ніколи не працював на американську армію, але останнім відомим місцем, де він зареєструвався у грудні 1948 р., було м. Кларквілл в Арканзасі⁴⁴. Більше про його долю нічого не вдалося з'ясувати. Сестра Валентина – Яна – прожила лише 21 рік, померла у Празі 29 червня 1951 р. і була похована на цвинтарі Малвазинки. Її мати весь час мешкала в центрі Праги на вул. Водічкова, 28, – у квартирі, куди родина переїхала в період розквіту родинного кінобізнесу.

Борис Сухоручко-Хословський був етапований із Києва до промислового м. Ухта в Республіці Комі. Важко сказати, яку роботу міг виконувати інвалід з паралізованою рукою у таборі Ухтажемлаг, в'язнів якого використовували насамперед для робіт із видобутку нафти. У 1950 р. його перевели до табору Мінеральний у селищі Абезь неподалік Воркути – спеціалізованого відділення для інвалідів і непрацездатних. У березні 1955 р., коли спливав термін його десятирічного покарання, Б. Хословський перебував у Дубравлагу в Мордовії.

Репатріація Бориса Сухоручка-Хословського відбулась на підставі клопотання його дружини взимку 1955 р. 15 березня ц. р. Комітет державної безпеки в Москві запросив зі Спеціального державного архіву внутрішніх справ СРСР невідкладно всі дані, що стосуються вищеназваного. Вже 28 березня архів відправив машинописні копії близько 20 документів, що стосувалися його діяльності в Армії УНР і Українській Господарській Академії в Подєбрадах⁴⁵. Одна копія цих документів залишилася у слідчій справі в СРСР, другу було передано під час репатріації чехословацьким органам безпеки. Промовисто, що в анкеті у графі «професія, якій особа була навчена» Сухоручко вказав «гігієніст», що, можливо, засвідчує рід його діяльності у ГУЛАГу.

Подальша доля Бориса Сухоручка відома мало. Після повернення до Чехословаччини його «переконали», очевидно, за допомогою компрометувальних

⁴³ Звіт про спостереження за родиною Сухоручко-Хословського від 13.03.1946. *ABS*. Ф. 302. Сигн. 302-1-348. Арк. 12.

⁴⁴ Лист Й. М. Козара. *Arolsen archives*. T-R-148290. Арк. 3.

⁴⁵ 13.06.1945 р. уряд Чехословаччини під значним політичним тиском прийняв рішення про передачу рукописного відділення Російського закордонного історичного архіву та Донського козацького архіву до СРСР як подарунок Академії наук СРСР. Вже 2.09.1945 р. відбулась передача Українського історичного архіву уряду Української РСР, який від моменту заснування був власністю МЗС ЧСР. Окремо вивозили частини фонду Музею визвольної боротьби України. Остання частина історичних документів була вивезена до СРСР у 1983 р.

матеріалів із Москви, погодитися співпрацювати з органами держбезпеки. Вже як агент чехословацької StB під кодовим ім'ям «Свобода» він у 1957 р. зустрівся у Відні з Никифором Горбанюком. Завдяки звіту Сухоручка про цю зустріч чехословацька StB змогла 25 вересня 1958 р. організувати викрадення Н. Горбанюка з Мюнхену⁴⁶.

Згодом Сухоручко переїхав з Праги до курортного міста Маріанські Лазні, звідки 5 грудня 1965 р. відправив до Рима листа кардиналу Йосипові Сліпому⁴⁷. Звертаючись до першоєрарха УГКЦ, він спробував віднайти «спільні паралелі» їхніх в'язничних митарств: «Так само, як і Ваша Еміненція, і я був одним з тих багатьох мільйонів невинних жертв жорстокого безглузлого терору... Обставини судили мені опинитись бічобіч з Вами, розділені лише вузьким коритарем першої в'язниці влітку 1945 року. Але й потім увесь час, майже до 1954 року, мені приходилось про Вас частенько чути... Повернувся звідгіль у 1955 році... Живу тепер життям чернецьким»⁴⁸.

Борис Сухоручко-Хословський закінчив земний шлях 1 листопада 1977 р., його дружина Маркета дожила до падіння комуністичного режиму в Чехословаччині, пішовши з життя 1993 р. Подружжя упокоїлося на цвинтарі у празьких Малвазинках і спочиває в спільній могилі зі своєю дочкою Яною.

Історія життя підполковника д-ра Б. Сухоручка-Хословського є, безперечно, драматичною, майже фаустівською, вона мимоволі спонукає нас проводити паралелі з сучасністю і застерігає від певних кроків. Ця історія також приносить відповіді на деякі досі не вирішені питання, пов'язані з діяльністю радянських репресивних органів на території європейських держав наприкінці Другої світової війни і роллю певних осіб – вихідців із середовища української політичної еміграції в ЧСР, які у спробах «сподобатися» радянській окупаційній владі вирішували співпрацювати з нею.

⁴⁶ Особиста справа Б. Сухоручка була знищена 15.11.1984.

⁴⁷ Йосип Сліпий (1892–1984) – Верховний архієпископ Української Греко-Католицької Церкви, з 1965 р. кардинал Католицької Церкви. 11.05.1945 р. у Львові був заарештований НКВС і засуджений до 10 років примусових робіт. Після звільнення у 1963 р. завдяки папі Івану XXIII емігрував до Італії і решту життя провів у Римі.

⁴⁸ Хома І. о. Шляхами каторги Блаженнішого Йосифа Сліпого. Рим, 1987. С. 2–3. (Видання «Богословії» ed. «Bohoslovia». Extractum e «Bohoslovia»; ч. 57).